

Окладна М. Г.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого;

Перевалова Л. В.

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри права НТУ «ХП»

М. ГРУШЕВСЬКИЙ – ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

Політичні події початку ХХ ст. призвели до зміни світового устрою: падіння російського самодержавства, феверальська буржуазна і жовтнева революція в Росії, зростання національно-визвольних рухів у світі – все це потребувало нового осмислення подальшого державно-правового розвитку країн Європи, зокрема Української держави, визначення її ролі у світових геополітичних процесах. У цей час з'являється цілий ряд наукових праць М. Грушевського, Ю. Липи, В. Липинського, С. Рудницького та інших українських науковців і громадських діячів, присвячених цим проблемам. Зазначимо, завдяки своєму прогностичному характеру, вони залишаються актуальними і сьогодні, коли перед нашою державою постала низка важливих проблем, без вирішення яких неможливе майбутнє незалежної, демократичної України. З'ясування реальної картини життєво необхідних інтересів України, їх пріоритетність, умови та шляхи досягнення перспективних цілей дозволять знайти оптимальні механізми виходу держави із глибокої загальнонаціональної кризи, забезпечити стратегічну стабільність країни.

В сучасній вітчизняній науковій літературі здійснено доволі ґрунтовний аналіз концепцій щодо подальшого розвитку України, які висувалися видатними українськими вченими у першій половині ХХ ст.. Це праці С. Василенко, М. Дністрянського, Р. Додонова, М. Кармазіна, Г. Корольова, В. Крисаченко, В. Масненко, В. Потульницького, П. Радько, О. Салтовського, В. Сергійчука, М. Хилько, О. Шаблія, О. Янчука та ін. Однак слід відмітити, що у цих дослідженнях недостатньо повно розглядались місце та роль України у геополітичних проектах першої третини ХХ ст. Особливе місце в дослідженні цих процесів займає

М. С. Грушевський, якого можна вважати засновником української геополітики. Сучасники М. С. Грушевського назвали його «батьком української державності».

Михайло Сергійович Грушевський (1866 – 1934 рр.) – видатний історик, археолог, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, організатор української науки, громадсько-політичний і державний діяч, засновник Української Народної Республіки. Саме з його творчою спадщиною пов'язані ідеї відродження української культури і науки, геополітичної свідомості української громадськості.

У своїй багатотомній праці «Історія України – Русі» М. С. Грушевський постійно пов'язує специфіку України з такими географічними чинниками, як положення її земель, напрямками колонізації, багатими природними ресурсами.

Ще на початку ХХ ст. М. Грушевський приділяв значну увагу проблемам суспільно-політичної перебудови Російської імперії. Він відстоював позиції конституційного парламентаризму в Росії та національно-територіальної автономії України. У своїй статті «Українство і питання дня в Росії» (1905 р.) він доходить висновку про те, що «Українство в Росії повинно вийти за границю ідеї етнографічної народності, стати політичним і економічним, узятися до організації української суспільності як нації...».

У статті «Конституційне питання і українство в Росії» М. Грушевський аналізує тогочасне становище в Росії та місце українського руху в контексті загальноросійських змін. В цій статті він викладає новий конституційний проект, спрямований на відродження національно-державних прав українського народу. Вчений пропонував здійснити децентралізацію державної влади в імперії, провести прямі парламентські вибори, забезпечити регіональну автономію з наданням їй широких прав. На його думку, вирішення цих задач потребує «інтенсивної й добре обдуманної роботи – роботи коло своєї суспільності і роботи спільної з іншими національними й суспільно-політичними групами Росії, коло вироблення найбільше раціонального плану устрою й відносин будучої Росії... Українці мусять стати нацією, коли не хочуть зостатися паріями серед народностей.».

На думку Грушевського, майбутня Росія повинна стати федеративною демократичною республікою, «становище України буде забезпечене і відносини її до Російської Республіки будуть певні і щирі тоді тільки,

як Україна не стоятиме одинцем, а всі часті Російської Республіки будуть не тільки що автономними провінціями, а державами, зв'язаними федеративним зв'язком. Ми хочемо, щоб держава, в склад котрої входить автономна Україна, була федеративною демократичною республікою».

В своїй праці «Якої ми хочемо автономії і федерації» він підкреслював, що Україна буде організована на основі широкого місцевого самоврядування, яке буде обиратися «загальним, рівним, без посереднім і тайним голосуванням чоловіків і жінок, буде порядкувати всі місцеві економічні, просвітні і культурні справи, згідно з законодавством загальнодержавним і українським, автономним...». На підставі загального, рівного, безпосереднього права, шляхом таємного голосування будуть обиратися «депутати до українського сойму; депутатські місця будуть розділені відповідно підрахункові голосів цілої України, щоб усі партії, течії і національні групи мали своїх представників. Сойм сей порядкуватиме справами всеї України в її етнографічних межах і видаватиме закони в усяких справах, окрім тих небагатьох, що будуть полишені для парламенту загальнодержавного і міністрів республіки. Такі загальнодержавні справи, мабуть, будуть: справа війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги ... Сойм вибиратиме свій виконавчий комітет чи раду крайових міністрів для порядкування справ області і заступства інтересів краю в раді міністрів республіки: вони будуть стежити за тим, щоб діяльність міністрів республіки та її парламенту не входила в сферу прав українського сойму і його міністерств. Військо українське – поки не буде замінене міліцією – хоч підлягатиме розпорядженням центральної воєнної власті республіки, буде відбувати свою службу в межах України, утримуватися її коштом і не виводитиметься з української території інакше як при оголошенні війни. Право зносин з пограничними державами в справі охорони своїх торговельних і всяких інших інтересів мусить бути за Україною...».

Після виходу у світ брошури «Якої ми хочемо автономії і федерації» М. Грушевський на початку травня 1917 р. видає працю «Хто такі українці і чого вони хочуть», у якій він зазначає – «українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави була утворена одна область, одна національна територія». Він так характеризує значення автономії для майбутньої Української держави: «Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні в відокремленій, «незмішаній» авто-

номній Україні, пов'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави – се наше старе гасло, підняте ще у 1840-х роках найкращими синами України... воно від того часу не перестає бути провідним мотивом української політичної думки, організаційної роботи, культурної і громадської праці». Закликаючи до побудови автономії України у складі Російської федеративної республіки, М. Грушевський чітко змальовує, якою саме повинна бути ця автономія, тобто виділяв ті основні риси (або принципи), на яких ця автономія мала бути побудована. Тобто автономія, за М. Грушевським, це «право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю». Найбільш доцільною він вважав для України широку національно-територіальну автономію, тому що саме така автономія є найбільш корисною з трьох точок зору: «...з погляду національного, дуже важно, що як усі українські землі будуть зібрані в одну територію, само собою українці будуть хазяєвами у себе»; економічна вигода в тому, щоб «...природні багатства української землі й людська сила... вживалися мудро в інтересах економічного розвитку краю і добробуту народного»; з культурового погляду ясно, «...що при орудуванні краєм і його засобами українською автономією дійдуть своєї правди пребагаті і цінні зв'язки культури, науки і мистецтва багато обдарованого нашого народу». М. Грушевський вважає, що Україна повинна мати не просто широку територіальну автономію, а й має входити до федеративної держави, тобто федеративної, демократичної російської республіки. Тому що, яку б широку політичну автономію своєї національної території Україна не мала, але коли Російська держава, з якою вона зв'язана, залишиться державою централізованою, то хоч би автономія України була забезпечена формально, реально вона здійснена не буде. «...Становище України буде забезпечене і відносини її до Російської республіки будуть певні і щирі тоді тільки, як Україна не стоятиме одинцем, а всі часті Російської республіки будуть не тільки що автономними провінціями, а державами, зв'язаними федеративним зв'язком». Російська федерація повинна бути республікою, причому республікою демократичною, устрій якої буде опиратися на рівність усіх громадян.

Таким чином на думку М. Грушевського основою входження України в Російську федерацію є широка національно-територіальна автономія, побудована на принципах децентралізації влади.

Революційні події кінця 1917 р. вплинули на конкретні дії Грушевського як політика. Надії М. Грушевського на демократичний розвиток Росії та розвиток України у складі федеративної Росії змінюються. Тепер актуальною для М. Грушевського стає ідея будівництва суверенної незалежної України на засадах децентралізації та широкого місцевого самоврядування. З його безпосередньою участю було підготовлено і задекларовано IV Універсал, який проголошував Україну «самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу». «Власть у ній буде належати тільки народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу...». Вчений вважав, що Україна повинна бути не тільки для українців, а для всіх, хто живе на Україні та її любить.

В цей же час М. Грушевський обґрунтовує важливий геополітичний принцип, актуальний і сьогодні: «Я не бажаю своєму народові панування, бо вважаю, що панування деморалізує самого пануючого і не може бути поєднане з правдиво демократичним устроєм. З тих же мотивів я навіть не вважаю корисною для нашого народу сильно виражену гегемонію. Я не хочу українського імперіалізму».

У 1918 р. Грушевський, який вже очолював Центральну Раду, робить однозначну переорієнтацію України з Росії в бік Європи. Вчений писав, що Україна повинна поновити свої зв'язки із західним світом, користуватися його запасами знань, культури, суспільного інстинкту й дисципліни. Але, добре розуміючи, що Україна може потрапити у залежність від інших держав, він застерігав, що «нам не треба підганяти наше життя під який-небудь західноєвропейський зразок, хоч би й німецький», звільнення від примусової російської залежності не повинно замінитися іншою залежністю, навіть добровільною. М. Грушевський рекомендує українцям, окрім Німеччини, вчитися також у США. Ці дві країни, на його думку, повинні стати двома добрими школами для українського народу.

У статтях «Наша західна орієнтація», «Орієнтація чорноморська» і «Нові перспективи» Грушевський обґрунтовує майбутній федеративний союз за участю України. Реалізацію проекту «Нової України» М. Грушевський пов'язував із наявністю культурних та економічних підстав, а також із появою чорноморської, європейської чи світової федерації.

Вчений вказував на спорідненість українського народного характеру із західноєвропейським, однак він і не заперечував значного східного

впливу на історію України. Західна основа та східні впливи, що взаємно переплывлялися, у своїй основі складають сутність українського народу, – зазначає Грушевський. Він підкреслює, що східне підґрунтя українського народу, яке існує поруч із західним, «полегшує нам зв'язки з нашими сусідами, котрі пройшли через аналогічні орієнтальні впливи, створює ґрунт для спільної угоди, для спільної моральної близькості».

У лютому – березні 1918 р. Грушевський публікує ще один збірник «На порозі нової України», в якому, незважаючи на нові обставини, що склалися після проголошення незалежності України, тим не менш продовжує підтримувати концепцію федералізму. Але тепер мова йде про федерацію «народів Чорного моря».

Особливу роль у своїй концепції майбутньої федерації Грушевський відводить Білорусі та Литві, тому що ці народи були завжди союзниками України. Цей факт дозволяє вченому зробити висновок про можливість мати спільні державницькі перспективи в майбутньому. Історичне минуле трьох народів балтійсько-чорноморського регіону визначається тим, що між ними ніколи не буває будь-яких серйозних конфліктів, кожен із цих народів проживав на своїй етнічній території, і національно перемішані кордони були незначними; це три сусідніх національних території, які мали загальні зовнішні відносини та інтереси.

Мова йшла про союз України із цими державами, але домінуючу роль у цьому союзі відводилася українській нації, як більш чисельній і багатшій на господарські ресурси. Вчений був захоплений ідеєю майбутнього федеративного державного об'єднання трьох народностей на балтійсько-чорноморських шляхах. Створення чорноморсько-балтійської федерації у складі України, Білорусі та Литви – це найзаповітніша мрія М. С. Грушевського.

М. С. Грушевський вважав, що одним з основних завдань, що стоять перед українською нацією, є зближення не тільки різних частин розділеної української території, але й усіх народів Східної Європи, роз'єднаних історичними непорозуміннями, проте об'єднаних спільними завданнями і майбутнім.

Вчений добре розумів внутрішньо-геополітичні проблеми, що стояли перед Україною: необхідність формування нового адміністративно-територіального устрою, складність соціальної структури української нації та інші. Слід погодитися з М. С. Дністрянським, що незважаючи на наявність конструктивних геополітичних ідей, практичні дії М. Гру-

шевського як політичного діяча, керівника Української Центральної Ради не були адекватними реальним зовнішнім та внутрішнім геополітичним викликам.

Ідея М. Грушевського про створення світової, чорноморської федерації виявилась нереалізованою. Вона стала його найбільш умовною конструкцією та найменш теоретично обґрунтованою. Формування такої конфедерації у системі Східної Європи не відповідало особливостям історичного розвитку «іншої» Європи, а більше західним уявленням про «неісторичні» нації. Пропонуючи створити конфедерацію в балтійсько-чорноморському регіоні, М. Грушевський був упевнений у глибокій соціалістичній та інтернаціональній трансформації Заходу й усього світу. Проте його надії та прогнози виявилися ілюзіями.